

Desmanen - et nyt pattedyr

i Danmark efter Istiden

af Poul Bondesen og Holger Lykke-Andersen

For snart 100 år siden fandt Japetus Steenstrup i ferskvandslag i klinten ved Nørre Lyngby mellem Lønstrup og Løkken en knogle, som skulle blive et af de mest diskuterede fund fra tundratiden i Danmark. Knoglen var en underkæbe med fortand og første kindtand bevaret og stammede fra et steppeegern, *Spermophilus rufescens* Pall. (= *Citellus major* Pall.), en lille gnaver, som i dag forekommer fra Volga til Turgai-stopperne og til Omsk i Rusland. Underkæben fandtes efter Steenstrups dagbog fra 1877 i en af de "riller", som regnvandet dannede på klintens flade og mentes at stamme fra de vekslende sand- og lerlag fra Yngre Dryastid (A. Jessen og V. Nordmann, 1915).

Steenstrup fandt desværre ikke knoglen i det lag, hvor den først var lejret, men flyttet af regnvandet til et sted længere nede på klintens overflade. Nogen sikker tidsbestemmelse for fundet havde man således ikke, og Steenstrup var da også yderst forsigtig i sin første meddelelse om fundet, selv om kæbestykket syntes ham tilstrækkeligt bevis for tilstedeværelsen af en steppefauna i Danmark efter istiden.

Denne antagelse af en "Steppetid" i Danmark har blandt kvartærgeologer og -zoologer medført adskillige diskussioner, som først efter botanikerens, Johs. Iversens analyser har fundet afklaring. Nogen egentlig steppe som kendt fra for eksempel Syd-Rusland har næppe forekommet, derimod et åbent land med spredt bevoksning af birkekrat. Til dette senglaciale landskab er enkelte steppedyr nået frem og er trængt op mod nord på den jyske halvø. Vi finder da spor af nogle af de samme dyr, som kendes fra fund i Holsten. Japetus Steenstrups underkæbe af steppeegern har fundet sin plads i de afsnit af tundratiden, hvor et mildere klima skabte en overgang til skov med den af dr. Iversen foreslåede betegnelse "park-tundra".

Ved opregningen af de steppeelementer af pattedyr, man kunne forvente at træffe i dette landskab er flere gange i litteraturen nævnt muligheden for fund af lemming og desman, dyr som kendes fra Ahrensburgkulturen.

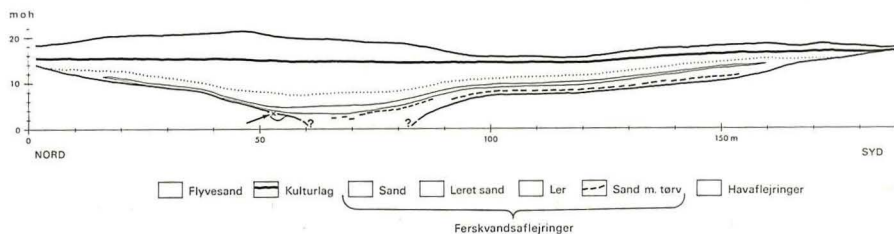
På en ekskursion med deltagere fra Folkeuniversitetet i Århus til Nørre Lyngby strandprofilen den 27. september 1975 lykkedes det magister Holger Lykke-Andersen at finde et næsten komplet kranium af desmanen, *Desmana moschata* (L.) (= *Myogale* m.), figur 1. Kraniet blev fundet i de allernederste ferskvandslag i klinten ved Nørre Lyngby. Disse

Figur 1. Kranium af desmanen, *Desmana moschata* (L.) fra ferskvandslag ved Nørre Lyngby. (Kraniet er velvilligst overladt Naturhistorisk Museum, Århus, af finderens mag.scient. Holger Lykke-Andersen).

ferskvandslag, som har været kendt i den geologiske litteratur i små hundrede år, udfylder et gammelt søbassin, som blev udformet i den ellers meget plane overflade af de senglaciale havaflejringer i Vendsyssel.

Søbassinet, som det fremtræder i klintens snit, er vist i figur 2. Bassinet ses at være små 200 meter bredt, og den største tykkelse af aflejringerne deri er cirka 15 meter.

Figur 2. Ferskvandslagene ved Nørre Lyngby. Findestedet for Desman-kraniet er markeret med X. (Figuren er tegnet på grundlag af en opmåling af M. Rehoff Hansen.)

Ferskvandslagenes overside markeres af et næsten vandret kulturlag, som igen dækkes af flyvesand med varierende tykkelse.

Hovedparten af selve søaflejringerne består af ret ensartet sand. I bassinets nederste dele er aflejringerne dog præget af ler, som dels optræder som tynde mellemlag i sandet og dels som et sammenhængende lerlag, der kan følges over det meste af søens tværsnit.

Allernederst i søbassinet findes et sandlag. Laget er tykkest i den sydlige side, hvor der findes indlejringer af tørv i sandet. I den nordlige side er sandlaget uden tørv og meget tyndt. Det var i undersiden af dette sandlag, at kraniet blev fundet, nogle få meter nord for det dybeste punkt i søbassinet.

Som det kan ses på figur 4 lå kraniet i et område, hvor det ellers regelmæssigt lagdelte underlag for søaflejringerne er gennembrudt af uregelmæssigt lejrret sand og grus. Den form, hvori dette materiale optræder, tyder på, at der på stedet har været et vandløb i tiden før selve søen blev dannet.

Den aldersmæssige placering af ferskvandslagene i søen er tidligere undersøgt ved hjælp af pollenanalyser og ved bestemmelser med kulstof-14 metoden. På grundlag heraf må det formodes, at aflejringerne, hvori kraniet blev fundet, stammer fra den ældste del af Allerødtiden, som strækker sig fra 9700 til 9000 år f.Kr. (venligst meddelt af H. Krog).

Foruden kraniet fandtes på samme sted et enkelt ribben (nr.4 på venstre side) og venstre spoleben. Sammenlignet med skelettet af en nulevende desman (eksemplar på Zoologisk Museum i København, velvilligt stillet til rådighed af konservator Ulrik Møhl) er begge disse knogler noget længere og kraftigere, et forhold, man har iagttaget for postglaciale skeletfund af desman i Holsten og Ungarn.

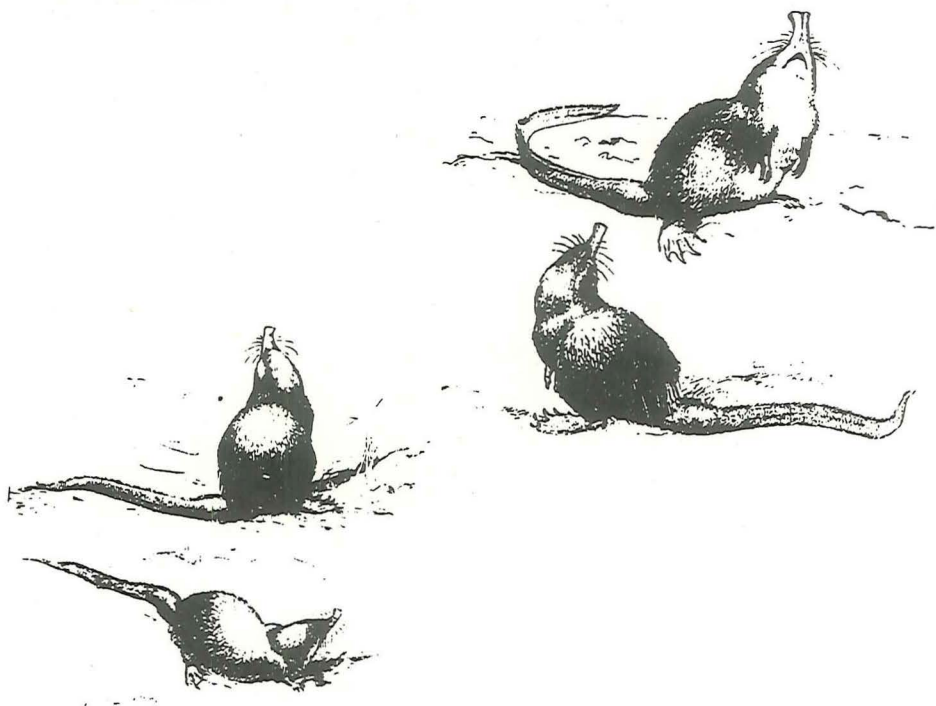
Også en mellemhåndsknogle af landbjørn (fundet af ingeniør Vagn Lerskov) stammer fra samme ekskursion. Desman-kraniet var formodentlig som følge af tryk fra de overliggende jordlag presset en anelse skævt mod venstre halvdel, hvor kraniets bageste del var knust med 3-4 knogler delvis bevaret som løse stykker. Kindbenet på venstre side var brækket af, men intakt på højre side, bageste del af venstre underkæbe var let beskadiget.

På grund af manglende knogledele i baghovedet har det ikke været muligt at opnå helt nøjagtige længdemål af kraniet. Totallængden af kraniet er cirka 57 mm (russiske mål: 53-58 mm) og længden fra snude til nakkeledknuder cirka 55 mm (russiske mål: 50,9 - 55,5 mm).

Ligesom sin slægtning blandt insektæderne, muldvarpen har desmanen fuldstændigt tandsæt med i alt 44 tænder. På Nørre-Lyngby-eksemplaret var alle tænder i over- og underkæbe på venstre side til stede. I højre overkæbe manglede de to bagerste fortænder, i underkæben højre-tanden. Længden af øvre tandrække: 30,5 mm, længden af nedre: 25,5 mm (russiske mål: 27,2 - 30,9 og 24,6 - 26,8).

I sammenligning med de sparsomme rester af desman-knogler fundet på de nordtyske lokaliteter (Meiendorf: et skinneben, Stellmoor: brudstykke af bækken - 1943) er Nørre-Lyngby-desmanens næsten komplette kranium særdeles betydningsfuldt - fundet som det er på sin oprindelige plads i lagserien og heldigt udpræpareret før en nedstyrtning af lagene kunne have splittet det ad.

Desmanen lever i nutiden kun i den østlige del af europæisk Rusland omkring floderne Ural, Kama, Volga og Don. I nyere tid er den også konstateret i Dnjepr-området. En formentlig nærstående art eller race menes at være konstateret i Sibirien i områder omkring floden Bystraya. En anden art i Europa er den pyrenæiske desman, *Galemys pyrenaeicus* (Geoffroy) udbredt i Pyrenæerne og nordlige dele af Spanien og Portugal. Den er noget mindre end den russiske art med en kranielængde på cirka 33 mm.

Figur 3. Desmanen er en nær slægtning af muldvarpen. Den har en silkeblød, tæt pels af rødbrun farve og kendes let på den snabelagtige forlængelse af snuden. Næseborene sidder yderst på spidsen, og når desmanen svømmer, holder den ofte snabelen oppe over vandet som en snorkel. Her tegnet efter naturen af N.N.Kondakov (efter Ognev, 1962).

Figur 4. Udsnit af klinten ved Nørre Lyngby omkring findestedet for Desman-kraniet.

I det ydre er desmanen noget spidsmuslignende og kaldes undertiden "bisamspidsmus", figur 3. Dens fine pels er eftertragtet og endnu jages den flere steder i Rusland. Kroplængden er fra 180–215 mm og den sammentrykte hale (trind hos den pyrenæiske art) er cirka 170–205 mm efter russiske mål. Halen er skællet og forsynet med moskuskirtler. Desmanen er et vanddyr med svømmehud mellem tærne og er let kendelig på en stærkt forlænget tryne, næsten som en lille snabel. Den foretrækker stilleflydende vand i mindre damme i tilslutning til floder, men kan også forekomme på lavt vand i søer. Dens føde består af små vanddyr: bløddyr, igler, fisk, insektlarver, men den kan også fortære plantedele alt afhængig af årstiden. Den udgraver en hule i brinkerne af en dam eller et vandløb med kun én indgang, som altid åbner under vandlinien så dybt nede, at den ligger under isen, når vandet fryser til.

Der hersker en del usikkerhed om yngletiden, som hos flere forfattere sættes til foråret (3–5 unger iagttaget i begyndelsen af juni), mens man har konstateret fostre allerede i oktober måned. Tilstedeværelsen af 8 diévorter tyder på, at desmanen kan få et større antal unger end almindeligt antaget.

Paul Bonason Jørgen Lyngby Andersen